

ДУШКО РАДОСАВЉЕВИЋ

Даша Духачек и Обрад Савић (ур.)

ЗАТОЧЕНИЦИ ЗЛА: ЗАВЕШТАЊЕ ХАНЕ АРЕНТ

Београдски круг, Женске студије, Београд, 2002.

Књига „Заточеници зла: завештање Хане Арент” (у даљем тексту: Зборник), коју препоручујемо пажњи читалаца, је настала у припреми конференције посвећене Хани Арент, која је одржана у Београду, од 03. до 07. јула 2002. године, у организацији Београдског круга и Женских студија. Хана Арент је рођена 14. октобра 1906. године у Хановеру, у јеврејској породици, пореклом из Кенигсберга (данашњи Калињинград, руска енклава на Балтику), града у источној Пруској, граду у којем је читав живот провео, а да га није напустио, Имануел Кант. Докторирала је 1928. године, са тезом о појму љубави код светог Августина („Љубав код Аурелија Августина”). После студија у Марбургу, Фрајбургу и Хајделбергу, код Јасперса, Хусерла и Хајдегера, 1933. године напушта Немачку. Пут је води Чехословачку, накратко у Женеву, затим у Париз, да би се 1941. обрела у САД, у Њујорку. Све до своје смрти, 4. октобра 1975. године, предавала је на америчким универзитетима, од тога најдуже на New School for Social Research, у Њујорку. Ту јој је 1951. године објављена књига „Извори тоталитаризма”, дело које јој је донело светску славу и многобројна оспоравања. Осим ове књиге, Арентова је објавила и: „Vita Activa/Ну-

man Condition” (1958), „Између прошлости и будућности” (1961), „Ајхман у Јерусалиму” (1963), „О револуцији” (1963), „Људи у мрачним временима” (1968), „О насиљу” (1970). Опус Хане Арент се завршава троделном књигом „Живот духа”, где су прва два дела („Thinking” и „Willing”), постхумно објављена 1978. године, док је трећи, завршни део („Judging”), са припремним списима и белешкама Арентове, објављен 1982. године, под насловом „Lectures on Kant`s Political Philosophy”.

Као основна потка конференције и овог зборника је позив на дијалог, „продуктивну дебату о политичкој природи зла”. То је и могућност да се покрену питања појединачне кривице, колективне одговорности, улоге међународне заједнице, рефлексивности о властитом али, и туђем уделу у трауматској прошлости. Зборник, по уредницима, може помоћи и у прихватању властите одговорности, што је услов да се прекине са насилним понављањем историје, али и јавна лекција како да се изграде елементи демократске политичке културе, са дубинском рефлексивном о грађанској одговорности. То консеквентно повлачи за собом став да темељни консензус у вези са демократском трансформацијом и консолидацијом овога друштва, не може бити реализован прећуткивањем срамне прошлости. То, као и покретање интереса за једну од основних димензија дела Хане Арент у нашој средини, јесте интенција овог зборника.

Ауторе и прилози су подељени у шест тематски целина: I Позив на одговорност; II Трагови зла; III Constitutio Libertatis; IV Нови републиканизам; V Опирући модернизам; VI Мишљење без ослонаца, што пружа добру прегледност у изношењу и компарирању ставова, као и добро уочавање сегмената дела Арентове, које поједини аутори потенцирају. У првом делу имамо два текста Хане Арент („Лична одговорност под диктатуром” и „Колективна одговорност”), где она поставља питање одговорности кроз дилему „*по чему су се разликовали они малобројни који, без обзира на животни положај, нису колаборирали, који су одбили да учествују у јавном животу, иако нису ни могли ни хтели да се побуне*”? (стр. 15) Односно, „*ако се слажемо да они који јесу служили, без обзира на њихов ранг и овлашћења, нису чудовишта, шта је то што их је нагнало да се понашају тако како су се понашали, и ко-*

јим су моралним, не правним, разлозима правдали своје понашање после пораза режима и слома `новог поретка` и његовог новог система вредности.” (стр.15) Наглашавајући став око колективне кривице, о томе како се она може избећи једино напуштањем заједнице, односно, заменом једне политичке заједнице за другу, јер нико не може да живи не припадајући ни једној заједници, она закључује да је то замена једне врсте одговорности за другу. Тако „XX век је створио категорију људи који су прави отпадници, који не припадају ниједној међународно признатој заједници: избеглице и људи без државе, које заиста не можемо сматрати одговорнима ни зашта. Политички посматрано, без обзира на њихов групни или индивидуални карактер, они су апсолутно невини; и управо их та апсолутна невиност осуђује да остану споља, такорећи по страни од читавог човечанства” (стр. 21-2) Први део зборника се завршава разговором Арентове са Гинтером Гаусом, из 1964. године, под насловом „Шта остаје? Остаје језик”, где у врло отвореном разговору она концизно експлицира неке своје ставове. „...философ може да буде објективан у вези са природом, а кад каже шта мисли о томе, он говори у име читавог човечанства. Али не може да буде објективан или неутралан у вези са политиком. Не од Платона”!. (стр. 28) Својим делом нема намеру да утиче на политичко деловање, „Када радим, не занима ме како би мој рад могао да утиче на људе” (стр. 29), али има јаку потребу да разуме ствари: „За мене је важно да разумем. За мене је писање тражење разумевања... важан (је) сам процес разумевања. Докле год успевам да размишљам о нечему, лично сам задовољна. Ако успем и да адекватно изразим мој процес размишљања кроз писање, то ме такође задовољава”. (стр. 29) То и јесте задатак интелектуалца: „мислим да је суштина интелектуалца да фабрикује идеје о свему” (стр. 37). А, то се постиже кроз радњу дефинисану „авантура у јавни живот”(К. Јасперс), где се човек излаже јавности као особа. Први облик деловања човека је говор – прва авантура. Друга, нешто почињемо, износимо наш став у мрежу односа. То је велика непознаница, јер никада не знамо како ће се то окончати. „...Та авантура (је) могућа само ако постоји поверење у људе. Поверење – које је тешко формулисати, али је фундаментално – у оно што је људско у људима. У супротном таква авантура не би била могућа”. (стр. 47-8)

Други део се садржи од прилога Дејне Вила, „Савест, баналност зла и идеја репрезентативног починиоца”, Ричарда Бернстина, „Рефлексије о радикалном злу: Арент и Кант”, Церома Кона, „Зло и плуралност: пут Хане Арент до првог Животног духа”, Власте Јалушић, „Збрка у вези са питањем насиља” и Обрада Савића, „Ајхман у Хагу”. У трећем делу су Хауке Брунхорст, са текстом „Једнакост и елитизам код Хане Арент”, где аутор закључује да идеја слободе у Арентове полази од два извора – идеје грчког *polisa* и римске *res publice*, те хришћанске идеје, идеје светог Августина о новом спонтаном почетку. Упозоравајући да ова два извора нису компатибилна, јер је идеја републиканске слободе елитистичка, док је августиновска идеја слободе егалитарна, Брунхорст закључује да би се и у овако непотпуном, и на моменте недоследном, покушају Арентове, нашли основи за успостављање функционалне политичке заједнице: „Чак и у хиперкомплексном свету, такав егалитарни републиканизам је можда наша једина нада да уколико желимо да и надаље будемо владари наше судбине. Без републиканског темеља рођеног у `живој моћи народа`, и савремено друштво је изложено ризику да склизне у варваризам”. (стр. 190) У овом делу су још и текстови Мауриција Пасарена Д’Антрева, „Теорија суђења Хане Арент” и Лауре Боеле, „Никад ненаписан политички морал”. Четврти део садржи текстове Албрехта Велмера, „Хана Арент о револуцији”, где он подсећа да „политичка мисао Хане Арент може да се опише као позорница драматичног сусрета Аристотела, Канта и Хајдегера, које она суочава са катастрофама нашег времена”. (стр. 238). Следи текст Јиргена Хабермаса, „Комуникативни појам моћи код Хане Арент”, где он полази од анализе појма моћи код Макса Вебера, Талкота Парсонса и Хане Арент, и закључује: „Она сматра да је темељ моћи у уговору слободних и једнаких страна, које тим уговором прихватају узајамне обавезе. Да би обезбедила нормативну садржину изворне једнакости моћи и слободе, Хана Арент на крају више поверења поклања поштовања достојној форми уговора него властитом концепту праксе, заснованом на рационалности практичног суђења; она се повлачи у уговорну теорију природног права”. (стр. 270) Следи текст Агнеш Хелер, „Хана Арент о традицији и новим почецима”, где она покушава да да одговор на питање да ли је Арентова револуционар или конерва-

тивац. „Била је обоје: у једној прилици револуционарна, у другој више конзервативна. Њено дубоко ратумевање парадокса слободе и посвећености нечему што је Гете звао `die Forderung des Tages`, захтев дана, њу чини либертерком, и револуционарном и конзервативном. То је – по мом мишљењу – њен најтрајнији легат” (стр. 286) У прилогу Александра Молнара, „Романтичарски републиканизам Хане Арент”, подсећа се да: „Моћ закона или устава почива из сагласности и подршке народа. Где год је ова моћ ненарушена насиље је непотребно”. (стр. 300) Односно: „То представља само језгро виталистичког концепта `животне моћи народа`, које је супстанцијализовано кроз `изворни консензус` и затим `живи` својим животом, чинећи насиље у политичком животу излишним. Тај аргументациони низ открива сву дубину разлике између романтичарског схватања државе (по моделу полиса) и демократске уставне државе... `истинска`, слободна политичка заједница увек (се) темељи на колективној моћи својих чланова и да та моћ никада не може бити пренета на њихове репрезенте”. (стр. 300)

У петом делу имамо прилоге Шејле Бенхабиб, „Од проблема просуђивања до јавне сфере: Промишљање политичке теорије Хане Арент”, Маргарет Канован, „Теорија тоталитаризма Хане Арент: преиспитивање”, где она упозорава: „Тоталитаризам како га је Хана Арент осликала није куга која је сишла на човечанство са неког спољашњег извора. Он је самоизазван, резултат људских поступака и процеса које су покренули, те је део приче о хибрис за којом следи немезис, јер потрага за тоталном моћи води уништењу. Премда су тоталитарни режими били изузетни догађаји, они су њеним очима (Х. Арент, оп.а.) били најекстремнији пример појаве која је забрињавајуће присутна у модерном свету, где људи запоћињу деструктивне процес и онда (уместо да покушају да их контролишу) све чине да пожуре у правцу тих процеса”. (стр. 374) У овом одељку су још и прилози Мари-Клер Калоз-Чоп, „Бездржавност, фигуре-субјекти савремених политика”, те Роналда Бајнера, „Хана Арент и национализам”, коме се чини „да је Х. Арент под пропадањем и дезинтеграцијом националне државе подразумевала следеће: својим третманом националним мањина и избеглица без држављанства, државе организоване на принципу националне припадности тако су се темељно, током двадесе-

тог века, дискредитовале да ће људи бити приморани да измисле неки потпуно нови начин заснивања грађанског статуса”.¹ (Зборник, 419)

Шести, завршни део се садржи од прилога Јулије Кристеве, „Арент и Аристотел: једна апологија приповедања”, Жака Таминиоа, „Време и унутрашњи сукоб ума”, Лизе Џејн Диш, „Припремање уобразиље за одлазак у посету”, Елизабете Јанг Брил, „Хана Арент међу феминисткињама”, те Хане Питкин, „Промишљање `друштвеног`”, где видимо разлику коју Арентова прави између сажаљења и солидарности, као реакција на људску патњу. Онај који сажаљења мисли само на себе и не дотиче га се патња других. То је егоцентрично и вођено страстима, те не познаје границе. За њу је солидарност „политичка база државе”, борба за исту ствар заједно са онима који пате, уз услов да се не губе из вида они који су по страни. „Солидарност значи то да се они искрено препознају као самостални актери, без обзира колике су жртве и колико им је помоћи потребно”. (стр. 519) Ово поглавље се завршава исцрпном библиографијом Хане Арент, као и дела објављених о њој и њеном раду, што представља изванредан увид у рад и дело ове врсне ауторице, посебно за млађе читаоце, који су низ година били ускраћени за многе преводе на наш језик Чуди само изостанак дела „Истина и лаж у политици”, објављеног у Београду, 1994. године.

Зборник „Заточеници зла: Завештање Хане Арент”, је више него корисно штиво за упознавање са одређеним аспектима дела Арентове, са интелектуалном провокацијом да се изнова успостави дијалог и утврди улога интелектуалаца, да се скрене пажња на питања одговорности, те покушаја стварања консензуса за једну функционалну политичку заједницу, засновану на поштовању универзалних идеја слободе. 1992. године, Адам Михњик је завапио: „Читајте Хитлера, читајте Стаљина...”, бивајући опседнут опасношћу од посттоталитарног синдрома, који по њему чине популизам, ксенофобија, завереничка визија света, искушење религијског фундаментализма и ауторитарна чежња за чврстом руком. Десет година након тога, београдски скуп посвећен Хани Арент упозорава на исто – мора се изнаћи одговор/консензус на изазове који се јављају у посттоталитарном друштву. Уз најбитније упозорење – он се не може реализовати уз прећуткивање срамне прошлости.

Литература:

- 1991б. ЉУДИ У МРАЧНИМ ВРЕМЕНИМА, Г.Милановац, Дечје новине
1994. ИСТИНА И ЛАЖ И ПОЛИТИЦИ, Београд, Филип Вишњић
1995. О СЛОБОДИ И АУТОРИТЕТУ, Зрењанин, Градска библиотека
1998. ИЗВОРИ ТОТАЛИТАРИЗМА, Београд, Феминистичка издавачка кућа 94
1999. EICHMANN U JERUSALIMU: Izveštaj o banalnosti zla, Beograd, Samizdat Free B92
2002. О НАСИЉУ, Београд, Alexandria Press, Нова српска политичка мисао
- А. Михњик. 1995. МИСЛИТИ САВРЕМЕНУ ДЕМОКРАТИЈУ, Београд, Радио Б92
- Д. Духачек/О. Савић. 2002. ЗАТОЧЕНИЦИ ЗЛА: ЗАВЕШТАЊЕ ХАНЕ АРЕНТ, Београд, Београдски круг/Женске студије
- Д. Радосављевић. 2001. ЕЛИТЕ И ТРАНСФОРМАЦИЈА, Нови Сад, Илида штампа
- М. Lessnoff. 1999. POLITICAL PHILOSOPHERS OF THE TWENTIETH CENTURY, Oxford, Blackwell
- М. Подунавац. 1998. ПРИНЦИП ГРАЂАНСТВА И ПОРЕДАК ПОЛИТИКЕ, Београд, Принцип/Факултет политичких наука
- Н. Arendt. 1992. VITA ACTIVA, Zagreb, August Cesarec
- Х. Арент. 1991а. О РЕВОЛУЦИЈИ: Одбрана јавне слободе, Београд, Филип Вишњић

Endnotes:

¹ Види и фусноту на стр. 427, где се наводи следеће: „Арентова је одлучно веровала да будућност лежи у не-националним политичким формама (федерације или империје), и на том схватању је, како запажа М. Канован, инсистирала чак и када се национализам поново пробудио у Европи и почео да се шири светом”.